

Гарбар І. В.,

старший викладач кафедри сучасних мов

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

НАЙТИПОВІШІ ЛЕКСИЧНІ ПОМИЛКИ У ФАХОВОМУ МОВЛЕННІ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню нагальних питань, пов'язаних із виявленням найтипівіших порушень лексичних норм у фаховому мовленні. Описані семантичні порушення ненормативного слововживання плеонастичних конструкцій, неналежного калькування з російської мови, незнання синонімічних рядів, ототожнення змістових значень паронімічних лексем, нерозуміння значень іншомовних слів. Звернено увагу на відроджувані синоніми, що «повертаються» до активного словника мовця. На основі вивчення низки наукових праць проаналізовано неоднозначні погляди вчених-лінгвістів на зміст поняття «плеонастична конструкція», на питання розмежування понять «калька» та «запозичення», на визначення складу паронімів. Встановлено, що існує одна думка щодо словесної надмірності змісту висловлювання плеонастичної конструкції та семантичному дублюванні його частин. Акцентовано увагу, що до деяких понять російської мови в українській існує цілий синонімічний ряд. Зазначено, що мовці часто уподібнюють змістові значення паронімічних лексем, не можуть зробити правильний вибір потрібного пароніма зі словесної пари, тому виникає потреба дослідження паронімів. Зауважено, що правильне вживання іншомовних слів у фаховому мовленні насамперед передбачає знання синонімічних власномовних відповідників, а не асоціативне сприйняття, яке зазвичай є ненормативним.

На порушення норм сучасної української літературної мови вказують типові лексичні помилки фахового мовлення, які проаналізовані на фактичному мовному матеріалі: подано низку плеонастичних конструкцій, кальок (зазначено відповідний нормативний варіант), словесних пар синонімів та паронімів, які найчастіше вживаються у фаховому мовленні, прикладів іншомовних слів та їхніх власномовних замінників.

Дослідження дало можливість сформулювати пропозиції щодо уникнення порушень правил слововживання у фаховому мовленні.

Ключові слова: фахове мовлення, лексичні помилки, слововживання, синоніми, пароніми, плеонастичні конструкції, калька, слова іншомовного походження.

Постановка проблеми. Культура мовлення є вагомим складником професійної обізнаності, що проявляється в адекватній мовленнєвій поведінці, в умінні послуговуватися розмаїттям виражальних засобів літературної мови залежно від ситуації, у якій перебуває мовець. Сучасний фахівець повинен усвідомити, що мовлення є не тільки засобом спілкування, а є й засобом його зростання чи падіння, виявом внутрішнього багатства чи бідності. Задля цього він повинен намагатися досконало опанувати всі засоби мовної системи, зокрема лексико-семантичні, позаяк уміння володіти словом певною мірою впливає на ефективну фахову діяльність.

Ненормативне використання лексичних засобів мови у фаховому мовленні й зумовило тему нашої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мовної культури були об'єктом наукової уваги в лінгвістиці, розглядалися в різні часи відомими вченими, зокрема Є. Чак, С. Єрмоленко, О. Пономаревим, М. Кочерган, С. Головащук, С. Шевчук, Б. Антоненком-Давидовичем, І. Огієнком, О. Потебнею, В. Виноградовим та іншими. У їхніх розвідках опрацьовано основний понятійний механізм теорії мовних зв'язків, проаналізовано словниковий склад СУЛМ, рекомендовано шляхи уникнення порушень у слововживанні.

Мета статті – проаналізувати найтипівіші лексичні помилки, що трапляються у фаховому мовленні.

Основний матеріал. Свідченням багатства української мови є різноманітність мовних засобів усіх рівнів, зокрема й лексики. Використання лексичних засобів залежить від ситуації мовлення комуніканта. Доречним вибором слова у різних сферах спілкування є належне знання його значення. Якщо слово вжите у неправильному значенні, то спілкування може втратити свою результативність, а змістовність висловлювання стає незрозумілою та перекрученою [1, с. 77]. Вибираючи найточніше для контексту слово, варто враховувати розмаїття синонімії, що унеможливує двозначне пояснення висловлювання та зберігає нейтральність.

Неналежне розуміння значень синонімів призводить до виникнення помилок у слововживанні. Проаналізуємо типові приклади недоречного вживання синонімів *вислів та вираз, проживати та мешкати, галузь (царина) та область*. *Вислів* – це думка, подана небагатьма словами; словосполучення, яке характеризується завершеною думкою (*крилатий вислів*), а *вираз* – слово багатозначне (*вираз обличчя, у цифровому виразі, читати без виразу*); *проживати* в певній місцевості (*проживати в Україні, проживати за адресою*), а *мешкати* – жити, проживати у певному приміщенні (*мешкати у гуртожитку, мешкати на дачі*); *область* – адміністративно-територіальна одиниця (*Миколаївська область*), а *галузь (царина)* – певна ділянка виробництва, науки (*освітня та наукова галузь, галузь кібернетики, у медичній царині*).

Перекладаючи російські слова чи словосполучення українською, варто знати, що до одного слова російської мови в українській існує два і більше відповідників. Порівняємо: рос. *косвенные* в українській мові відповідає три слова: *непрямі (податки), побічні (результати), посередні (причини)*; рос. *долг* – укр. *залишок (боргу), лишок (товару), решта (дня)*; рос. *положение* – укр. *положення (теоретичне, горизонтальне), становище (міжнародне, економічне), стан (здоров'я, фінансів)*; рос. *составлять* – укр. *складати (промову, заяву), становить (виняток, проблему) тощо*.

Основною функцією синонімів у мовленні є запобігання монотонності, повторів та урізноманітнення викладу. Спираючись на значеннєвий нюанс слова, можна уточнити зміст

висловлювання, виділити основне, якнайточніше висловити думку. Ознайомимося з деякими синонімічними рядами, які подаються у словниках синонімів: держава – *країна, земля, край, сторона, панство (заст.), царство (заст.)*; будівництво – *будова, будування, спорудження, зведення, побудова, забудівля*; залежний – *підпорядкований, підрядний, підвідомчий, підвладний, підлеглий, підневільний*; повторювати – *твердити, правити, переказувати, проказувати, товкмачити, переспівувати*; приєднуватися – *прилучатися, долучатися, приставати, прилаштуватися, вливатися*; помітний – *примітний, показний, очевидний, відмітний тощо*. Очевидно, що кожен із синонімічних рядів характеризується семантичною спільністю поняття, яке позначає кожен член цього ряду. У ньому є ключове слово (домінанта), що найчастіше вживається у мовленні та є нейтральним, тому у словниках синонімів зазначається першим. Н. Пашковська стверджує, що підставою для входження слів до синонімічного ряду є смислова співвідносність. Синоніми не завжди можуть взаємозамінюватися, позаяк не є тотожними: мають або різні значеннєві відтінки, або різну емоційність, або використовуються у різних сферах [2, с. 161]. Для того щоб вибрати із синонімічного ряду саме те слово, що відповідатиме змістові повідомлення, мовленнєвій ситуації, сфері використання, необхідний достатній рівень культури мовлення.

До активного вжитку мовців повертаються *відроджувани синоніми*, які надають мовленню оригінальності та певного колориту. Прикладом можуть слугувати такі слова: *важливий* (актуальний), *летовище* (аеропорт), *поземний* (горизонтальний), *прямовисний* (вертикальний), *чинник* (фактор); *засновник* (фундатор), *взірець* (зразок), *бігун* (полюс), *південник* (меридіан), *часопис* (журнал), *світлина* (фотокартка), *вихвала* (реклама), *вкладання* (інвестиції), *притосувати* (адаптувати) та інші. Очевидно, що іншомовні слова можна доречно замінити українськими відповідниками.

Необхідно зазначити, що питання вивчення паронімічних лексем є мало вивченим та найбільш дискутованим, позаяк привертнути увагу вчених до їхнього дослідження вдалося лише у 60-ті роки ХХ століття. Одностайної думки щодо розуміння цього явища дотепер немає. Близькими за звучанням, але різними за значенням, називає пароніми О. Пономарів. Підтвердженням слугують приклади: *кампанія – компанія, розбецений – розпещений, афект – ефект, дебатувати – дебютувати* [3, с. 46]. На думку О. Селіванової, пароніми мають неповну звукову подібність, хоча семантичну розбіжність можуть мати як повну, так і часткову [4, с. 448].

Необхідність вивчення паронімічних лексем можна пояснити тим, що мовці зазвичай уподібнюють їхні значення, не можуть дібрати доречний паронім з лексичної пари, тому що не розрізняють значення, оскільки обидва слова мають звукову та часткову схожість кореневої морфеми. Наслідком цього є помилкова заміна одного слова іншим. Недостатня увага до максимальної паронімії призводить до того, що внаслідок мовного впливу деякі лексичні пари паронімів стають предметом постійних мовних помилок [5, с. 120]. Проаналізуємо типові приклади: *приводити* доречно використовувати тоді, коли називають причину чого-небудь (*приводити до збільшення продукції, приводити в належний вигляд*), а *призводити* – коли йдеться про небажані, негативні наслідки (*призвели до поразки, призвели до втрат*); *особистий* – такий, що стосується окремої

людини, її переживань, почуттів, долі (*особистий підпис, особисті симпатії*), а *особовий* найчастіше вживається у словосполученнях *особова справа, особове посвідчення, особовий склад, особовий рахунок*; *питання* – положення, проблема чи справа, що потребує обговорення (*питання порядку денного, питання до істину*), а *запитання* – звернення до когось, яке потребує відповіді (*звертатися із запитанням, ставити запитання*); *іншомовний* – стосується іншої мови (*іншомовний текст, іншомовна лексика, словник іншомовних слів*), а *іноземний* – належить іншій державі (*іноземна мова, іноземна валюта*); *кампанія* – заходи для здійснення важливого завдання у будь-якій сфері (*виборча кампанія, вступна кампанія, воєнна кампанія*), *компанія* – об'єднання, спілка, група людей (*страхова компанія, акціонерна компанія, весела компанія*) тощо. Доречно звертати увагу на спосіб творення, похідну основу паронімічних лексем, запам'ятовувати їхнє значення.

Калькування, як і явище паронімії, не досить вивчене у сучасній лінгвістиці. Досі немає єдиного погляду щодо походження кальок, не визначено їхнє місце у словниковому складі мови. У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванський подає синоніми до слова *калька* – здирати, бездарно перекладати [6, с. 158]. Дехто з учених ототожнює кальки із запозиченнями. Свого часу Ш. Баллі зауважив, що кальки можуть або заслуговувати, або не заслуговувати на осуд пуристів, бо є не кращими й не гіршими за запозичення [7, с. 71]. Інші вчені протиставляють кальки запозиченням. Л. Єфремов пропонує відрізнити кальки від власне запозичень, позаяк вважає їх різними явищами, а спільними у них є лише чужомовні попередники. Зазначає, що для творення іншомовних слів варто фонетично переробити та граматично оформити запозичений матеріал. Кальки лише з мотиву появи пов'язані із запозиченнями [8, с. 80].

Мовознавець О. Пономарів зауважує про доречність калькування чужих слів як засобу номінації в тому разі, коли в рідній мові для якогось поняття немає назви. Наводить приклад кальки *діловиробник* (рос. *делопроизводитель*), хоча в українській є нормативний варіант *діловод*. Калькування спричинене небажанням людей послуговуватися словниками [9, с. 110].

Таких прикладів неналежного калькування з російської мови є досить багато. Розглянемо найбільш вживані: *учбовий відділ* (навчальний відділ), *приймати міри* (вживати заходів), *закривати двері* (зачиняти двері), *на рахунок вакансії* (щодо вакансії), *рахувати своїм відкриттям* (вважати своїм відкриттям), *у відповідності з* (згідно з, відповідно до), *бувши у використанні* (уживаний), *керуючий підприємством* (керівник підприємства), *біля тисячі осіб* (близько тисячі осіб), *видне місце у суспільстві* (чільне місце у суспільстві), *даний твір* (цей твір), *представити колегу* (відрекомендувати колегу), *у випадку необхідності* (у разі потреби, якщо є потреба), *залишитися без змін* (не зазнати змін), *усі без виключення* (усі без винятку), *приймати участь* (брати, взяти участь), *заплановане міроприємство* (запланований захід) та багато інших. Більшість таких мовних явищ утворюється в українській мові під впливом російської. В. Влащенко наводить до рос. «соискатель» лексичні елементи, які ще донедавна використовували в українській мові: *пошукач, пошукуювач, шукач, пошуковець, здобувач*. Лише останній варіант є нормативним, позаяк *здобувачем* називають особу, яка готується до захисту дисертації [10, с. 23].

На повні та часткові поділяють кальки мовознавці М. Шанський, Д. Лотте, Т. Кияк, М. Кочерган, О. Селіванова та інші. Повною калькою називають ту, в якій у мові реципієнта всі елементи слова, що надійшли з мови-продуцента, перекладаються послідовно та дослівно, а в частковій кальці не всі елементи слова перекладаються у мові реципієнта [11, с. 110]. М. Шанський пояснює будову часткових кальок, або напівкальок (як він їх називає). Напівкальки у своїй будові мають як власний матеріал, так і частину матеріалу іншомовного слова, який за словотворчою моделлю є відповідником до подібного запозиченого слова [12, с. 202]. Незважаючи на несуттєві розбіжності у тлумаченнях, одностайною є думка мовознавців, що напівкальки – слова, в яких одна частина скалькована, а інша запозичена.

Неминучим чинником розвитку української мови є іншомовні слова (запозичення), оскільки становлять приблизно десять відсотків словникового складу. Виходячи з міркувань О. Іващишина, можна стверджувати, що запозичення в українській мові доречно вживати лише тоді, коли їх не можна замінити власномовними словами, коли вони вже увійшли до словникового складу мови, вносять у поняття, яке передають, своєрідний додатковий відтінок [13, с. 115]. П. Селігей стверджує, що сліпе копіювання чужого призводить до втрати здатності саморозвитку. Очевидно, що запозичення водночас збагачують мову, розширюють її словник, але пригнічують її внутрішні можливості, тому збагачення зазвичай перетворюється на збіднення [14, с. 15]. Доволі часто значення іншомовних слів сприймається асоціативно. Як приклад розглянемо іншомовне слово *рекламація*, до якого українськими відповідниками є *нарікання*, *заперечення*. Безсумнівно, пов'язати його з *рекламою* аж ніяк не можна.

Правильне вживання іншомовних слів у фаховому мовленні передбачає насамперед знання синонімічних можливостей цих слів. Пропонуємо розглянути типові приклади іншомовних слів та їхні власномовні заміники: *адаптація* – пристосування, *дисципліна* – порядок, *дистанція* – відстань, *еквівалент* – відповідник, *ідентичний* – тотожний, *інформація* – повідомлення, *істина* – правда, *концентрація* – зосередження, *нотація* – настанова, повчання, *продовжений* – пролонгований – продовжений, *популізм* – обіцянки, *реставрація* – відновлення, *спікер* – речник, *фактор* – чинник, *фініш* – кінець тощо.

На думку Л. Архипенко, доречно використання мовцями слів іншомовного походження відповідно до конкретної ситуації мовлення та до їх значення не зашкодить українській мові [15, с. 10]. Також очевидно, що зловживання іншомовними словами ускладнює формулювання думки, змушує мовця докласти додаткових зусиль для його розуміння.

Наслідком неналежного знання лексичних норм є вживання плеонастичних конструкцій – зворотів мови, що містять у собі слова з однаковим чи близьким значенням. О. Селіванова називає *плеоназм* явищем мовленнєвої системи із занадто великим граматичним та лексичним змістом повідомлення [16, с. 466]. У фаховому мовленні плеонастичні конструкції переважно виникають тоді, коли мовці уводять їх у словосполучення з власне українськими словами, не знаючи значень іншомовних слів. Розглянемо приклади типових помилок, представлені плеонастичними конструкціями: *активізувати діяльність* – *активізувати (робити діяльнішим)*, *вперше дебютувати* – *дебютувати (вперше виступати)*, *консенсус думок* – *консенсус (збіг*

думок), *скорочені аббревіатури* – *аббревіатури (умовне скорочення)*, *встановлений факт* – *факт (встановлена інформація)*, *директивні вказівки* – *директивні (постановчі, вказівні)*, *імпортувати з-за кордону* – *імпортувати (отримати з-за кордону)*, *кваліфікований фахівець* – *фахівець (спеціаліст, що здобув певну кваліфікацію)*, *переважна більшість* – *більшість (перевага)*, *саміт на вищому рівні* – *саміт (зустріч на вищому рівні)*, *тимчасове відстрочення* – *відстрочення (тимчасове невиконання)*, *колега по роботі* – *колега (товариш по роботі) тощо*. Плеонастичні конструкції порушують змістову та логічну цілісність, семантичне навантаження висловлювання. Зазвичай їх вживають для стилістичного виділення, тому що вони містять виразну додаткову інформацію [17, с. 137]. Для фахового мовлення характерна нейтральність у висловлюваннях.

Висновок. Провівши наукові розвідки щодо використання лексичних конструкцій у фаховому мовленні та проаналізувавши різні погляди вчених-лінгвістів щодо правильності слововживання у сучасній українській літературній мові, можна стверджувати про ненормативне використання лексичних конструкцій під час фахової комунікації. Очевидно, що наведені приклади лексичних помилок, зокрема плеонастичних конструкцій, неналежного калькування з російської мови, незнання синонімічних рядів, отожднення змістових значень паронімічних лексем, нерозуміння значень іншомовних слів порушують семантику, логіку, змістову цілісність висловлювання.

Для уникнення лексичних помилок, вироблення індивідуального стилю мовлення варто послуговуватися тлумачними словниками та довідниками зі слововживання, читати наукові праці авторитетних учених, досконало володіти значенням термінів, виконувати ситуативні завдання творчого характеру, які формують комплекс умінь і навичок, необхідних у ефективній мовленнєвій діяльності фахівця.

Література:

1. Українська мова професійного спрямування (теорія і практика) : навчальний посібник / М.В. Стасик та ін. Запоріжжя, 2009. 280 с.
2. Пашковська Н.Ф. Синонімічний ряд як мовна мікросистема. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2008. Вип. 15. С. 158–165.
3. Сучасна українська мова : підручник / О.Д. Пономарів та ін. Київ, 2001. 400 с.
4. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. Полтава, 2006. 716 с.
5. Сімонок В. Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали XX Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». 2016. Вип. 20. С. 120.
6. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. Київ, 2000. 480 с.
7. Французская стилистика / Ш. Балли. Москва, 1961. 394 с.
8. Основы теории лексического калькирования / Л.П. Ефремов. Алма-Ата, 1974. 191 с.
9. Культура слова: мовностилістичні поради : навчальний посібник / О. Пономарів. Київ, 2001. 240 с.
10. Власенко В.В. Калькування як спосіб словотворення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. «Серія Філологія. Соціальні комунікації»*. 2012. Т. 25 (64). № 4 (ч. 2). С. 20–24.
11. Основы термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков та ін. Київ, 2000. 218 с.
12. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии / Н.М. Шанский. Москва, 1959. 247 с.

13. Івашишин О. Проблема доцільності використання запозичень та інтернаціоналізмів у науково-технічній термінології. *Проблеми української науково-технічної термінології* : тези I Міжнародної наукової конференції. Львів, 1992. С. 114–116.
14. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? *Журнал «Українська мова»*. 2007, № 3. С. 3–16.
15. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2004. С. 172.
16. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми : підручник / О.О. Селіванова. Полтава, 2008. 712 с.
17. Книш О.В. Плеонастичні конструкції з повним та частковим дублюванням в українському художньому тексті початку XXI ст. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2012. Т. 25 (64). № 1 (ч. 2). С. 134–138.

Garbar I. The most common lexical errors in professional speech

Summary. The article highlights typical issues related to the identification of the most common violations of lexical norms in professional speech. Semantic violations of using non-normative words in pleonastic structures, improper tracings from the Russian language, ignorance of synonymous series, misidentification of the meanings of paronymic lexemes, misunderstanding of the meanings of the words of foreign origin are described in the article. It also draws attention to the revived synonyms that “return” to the speaker’s active vocabulary.

Based on results of studying some research papers, we have analyzed the controversial views of a number of linguists on the content of the “pleonastic construction” concept, differentiation of “tracing” and “borrowing” concepts, and the definition of a paronym composition. There is a unanimous opinion about the verbal redundancy of the content of the pleonastic construction and the semantic duplication of its parts. The article focuses on the fact that in the Ukrainian language there are synonymous series to some particular concepts presented in the Russian language. It is stated that speakers often compare the meaning of paronymic lexemes to the content and cannot make the right choice of the necessary paronyms from a verbal pair. This emphasizes the need for further study of paronyms. It is noted that the correct use of foreign words in professional communication, first of all, implies the knowledge of synonymous proper linguistic correspondences, but not associative perception, that is usually not normative.

There are several violations of the norms of the modern Ukrainian literary language that appear in typical lexical errors in professional speech that have been analyzed on actual language material: a number of pleonastic constructions, tracings (the corresponding normative version is indicated), verbal pairs of synonyms and paronyms, which are most commonly used in professional speech, and examples of foreign words with their own replacement words.

The study gives the proposals for preventing violations of the rules of word usage in professional speech.

Key words: professional speech, lexical errors mistakes, word usage, synonyms, paronyms, pleonastic structures, tracing, foreign words.